

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ความหมายและขอบเขตของคำว่า “ชุมชน”

ในสังคมไทยคำว่า “ชุมชน” ได้ถูกใช้ในความหมายที่แตกต่างกันตามแต่ทัศนะของนักวิชาการและผู้รู้แต่ละคน ได้แก่

สุวิทย์ ยี่งวรพันธ์¹ ให้ความหมายของชุมชนว่า “กลุ่มชนซึ่งรวมกันโดยความรู้สึกผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะอาศัยหลักผูกพันทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนาเดียวกันก็ตามที่ทำให้แต่ละคนมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้น” ในความหมายดังกล่าว “เป็นการที่กลุ่มชนมีความรู้สึกนึกคิดผลประโยชน์และผูกพันตามเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมร่วมกันโดยอาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เดียวกัน ตลอดจนการใช้ประโยชน์และบริการทางสังคมร่วมกัน”

สัญญา สัญญาวิวัฒน์² ให้ความหมายของชุมชนว่า “ชุมชน หมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งและปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้และสามารถแก้ไขปัญหาลarge ในชุมชนของตนได้”

ไพฑูรย์ เครือแก้ว³ ได้กล่าวว่า “ชุมชน หมายถึง กลุ่มบุคคลที่ตั้งอยู่เป็นที่เป็นทาง มีขอบเขตอันเดียวกันและผู้คนเหล่านั้นมีการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีความสนใจร่วมกันอย่างใดอย่างหนึ่ง มีแนวพฤติกรรมเป็นอยู่อย่างเดียวกัน”

สำหรับปทานุกรมของเว็บสเตอร์ (Webster)⁴ ได้ให้ความหมายของชุมชน คือ

1. กลุ่มคนที่อยู่ในท้องที่หรือในเมืองเดียวกันภายใต้กฎหมายเดียวกัน
2. อาณาบริเวณหรือเมืองที่มีกลุ่มคนอยู่ร่วมกัน

¹ สุวิทย์ ยี่งวรพันธ์, *การพัฒนาชนบทในประเทศไทย*. (กรุงเทพมหานคร : อักษรสาส์น, 2521) หน้า 51.

² สัญญา สัญญาวิวัฒน์, *การพัฒนาชุมชน*. (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2523) หน้า

³ ไพฑูรย์ เครือแก้ว, *สังคมชนบทไทยและหลักพัฒนาชุมชน*. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2526)

หน้า 91.

⁴ Victoria Neufeldt, *Webster's New World Dictionary* (New York : Webster's new World, 1988). p.282

3. ชนกลุ่มหนึ่งที่อยู่ร่วมกัน และมีความสนใจในเรื่องต่างๆ คล้ายๆ กัน ชุมชนจะประกอบด้วย

3.1 ต้องมีกลุ่มชนอยู่ร่วมกัน

3.2 คนกลุ่มนั้นอยู่ร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน

3.3 กลุ่มคนนั้นมีความมั่นใจในเรื่องต่างๆ ร่วมกันอย่างสมัครใจ

ปัจจุบันคำว่า “ชุมชน” ได้ถูกนำไปใช้ในความหมายที่กว้างออกไป เพราะชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของสังคมซึ่งปรับเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว และมีผลกระทบต่อโครงสร้างชุมชนเดิม ดังที่ ชนิทร์ เจริญกุล¹ ได้ให้ทัศนะว่า “ลักษณะของชุมชนปรับเปลี่ยนไปตามลักษณะของชุมชนตามลักษณะหน้าที่ (Functional Community) มากกว่าที่จะเป็นชุมชนลักษณะทางภูมิศาสตร์ (Geographical Community) กล่าวคือ ความสัมพันธ์ของคนในขอบเขตพื้นที่ (area) จะเปลี่ยนไปเป็นลักษณะของเครือข่ายของกลุ่มที่มีกิจกรรมทางสังคมต่างๆ คล้ายคลึงกัน มีความสนใจร่วมกัน มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เช่น ชุมชนมุสลิม ชุมชน จส.100 ในกรุงเทพฯ เราไม่สามารถบอกได้ว่าชุมชนนี้อยู่ตรงไหน แต่ทุกคนมีความรู้สึกถึงความเป็นพวกเดียวกันชุมชนก็เกิดขึ้นได้”

ตามทัศนะของศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี² ชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเชื่ออาหารต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน (communicate) ความเป็นชุมชนอยู่ที่ความร่วมมือกัน ความเป็นชุมชนอาจเกิดขึ้นในสถานที่และสถานการณ์ต่างๆ กัน เช่น

1. ความเป็นชุมชนในครอบครัว
2. ความเป็นชุมชนในที่ทำงาน
3. ความเป็นชุมชนวิชาการ (academic community)
4. ความเป็นชุมชนสงฆ์
5. ความเป็นชุมชนทางอากาศ เนื่องจากรวมตัวกันโดยใช้วิทยุติดต่อสื่อสารกัน
6. ความเป็นชุมชนทางอินเทอร์เน็ต (Internet) เป็นต้น

ความเป็นกลุ่มก้อนหรือความเป็นชุมชนทำให้กลุ่มมีศักยภาพสูงมากเพราะเป็นกลุ่มก้อนที่มีวัตถุประสงค์ร่วม มีความรัก มีการกระทำร่วมกัน และมีการเรียนรู้ร่วมกัน

¹ ชนิทร์ เจริญกุล, “เครือข่ายทางสังคม” ใน สัจพยากรรณงานสาธารณสุขมูลฐานในทศวรรษหน้า (กรุงเทพฯ : พี 10 ลิฟวิ่ง, 2540) หน้า 93.

² ประเวศ วะสี, ประชาคมตำบล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2541) หน้า 13.

จากทัศนะของนักวิชาการข้างต้น ความหมายของคำว่าชุมชนมีความแตกต่างกันบ้าง คล้ายคลึงกันบ้าง แต่เนื่องจากสภาพทางสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา ความหมายของคำว่า "ชุมชน" จึงควรจะมีความหมายว่า "ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือต่างพื้นที่ก็ได้ แต่กลุ่มบุคคลเหล่านั้น จะต้องมีความสนใจร่วมกัน (Common Interest) มีความสัมพันธ์กัน (Relationship) มีการกระทำระหว่างกัน (Interaction) มีความรู้สึก (Sense) และมีพื้นฐานชีวิตอย่างเดียวกัน"

คำว่า "มีพื้นฐานชีวิตอย่างเดียวกัน" นั้นหมายความว่า มีสถาบันสังคมหรือมีระบบวัฒนธรรมที่ตอบสนองความจำเป็นเพื่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ ได้แก่ สถาบันครอบครัว เครือญาติ การเมืองการปกครอง ศาสนา ศิลปะ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากความหมายนี้ก็พอจะมองเห็นได้ว่าความเป็น "ชุมชน" นั้นไม่ได้อยู่ที่ลักษณะกายภาพ(ต้องอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน)หรือขึ้นอยู่กับตัวคนเท่านั้น แต่ปัจจัยชี้ขาดความเป็นชุมชนก็คือ "ความสัมพันธ์ระหว่างคนต่อคนในชุมชนนั้น"

ฉะนั้นหากกล่าวโดยสรุป "ความเป็นชุมชน" จะพิจารณาได้จากการที่คนในชุมชนมีความสัมพันธ์แบบประสานสอดคล้องกลมกลืนกัน(harmonious) คือความเป็นหนึ่งเดียวกัน(unity) ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติจนกระทั่งถึงระดับหมู่บ้านและระดับเกินหมู่บ้านหรือที่เรียกว่า Supra - village¹

ชุมชนที่มีพลังเข้มแข็งนั้นมีความหมายมากยิ่งขึ้นไปกว่าเพียงแค่การมีหมู่บ้านมาก ๆ มารวมตัวกัน แต่สิ่งที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือ จะทำอย่างไรให้กลุ่มคนที่หลากหลายของสังคมไม่ว่าจะอยู่ในเมืองหรืออยู่ในชนบท ได้มาร่วมคิด ร่วมสร้างร่วมกันพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง การสร้างชุมชนให้เกิดมีพลังที่เข้มแข็งจึงเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น หากมองย้อนกลับให้ลึกลงไปก็จะพบว่า ชุมชนที่มีพลังเข้มแข็งนั้น เกิดจากความสมานฉันท์ของปัจเจกบุคคลในชุมชน ระดับปัจเจกบุคคลจึงเปรียบเสมือนฟันเฟืองหนึ่งในระบบจักรกลทั้งหมด ที่ทำงานกันอย่างประสานสอดคล้องและหนุนเนื่องกับฟันเฟืองอื่น ๆ เพื่อให้ระบบจักรกลทั้งระบบทำงานได้ นั่นก็หมายความว่า ฟันเฟืองแต่ละตัวต้องรู้บทบาทหน้าที่ของตัวเอง และขณะเดียวกันก็ต้องรู้ว่าฟันเฟืองตัวอื่น ๆ มีบทบาท หน้าที่อย่างไร ระดับปัจเจกบุคคลจึงมีความสำคัญ มีคุณค่าต่อมวลสมาชิกในชุมชน

¹ กาญจนา แก้วเทพ, เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน (กรุงเทพฯ : มายด์ พับลิชชิ่ง, 2538)

2. แนวคิดว่าด้วยคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล

การที่จะสร้างพลังชุมชนซึ่งเป็นการรวมพลังทั้งทางความคิดและพลังการกระทำของคนหมู่มากในชุมชนได้นั้น แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งที่สมาชิกในชุมชนจะต้องมี คือ การยอมรับในความรู้ ความสามารถที่แตกต่างกันของแต่ละคนตามที่ได้แต่ละคนจะได้รับการฝึกอบรมมา มนุษย์เป็นสัตว์ที่แตกต่างจากสัตว์ชนิดอื่นตรงที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล (Rational being) มนุษย์ดำรงอยู่มิใช่เพียงเพื่อสนองตอบความต้องการตามสัญชาตญาณของตนเท่านั้น หากแต่มนุษย์ตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจอันเป็นคุณค่าทางจริยธรรมด้วย และการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนมนุษย์ก็เพื่อแสวงหาสิ่งสนองตอบที่ดียิ่งร่วมกัน ดังนั้นสังคมมนุษย์จะเข้มแข็งได้ สมาชิกแต่ละคนจะต้องเห็นคุณค่าของกันและกัน

นักปรัชญาชาวกรีกสองท่านคือ พลาโต (Plato) และอริสโตเติล (Aristotle) รวมทั้งสมเด็จพระสันตปาปาเจ้า ชาวอินเดียน ก็เป็นนักคิด นักปฏิบัติ ที่ได้ปูพื้นฐานแนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์ จนเป็นเหตุให้นักปรัชญายุคต่อมาได้ถกเถียงและขยายความคิดเกี่ยวกับมนุษย์ในแง่มุมต่างๆ ที่หลากหลายยิ่งขึ้น ในที่นี้จะขอเสนอประเด็นสำคัญที่พลาโต อริสโตเติล และสมเด็จพระสันตปาปาเจ้า ได้ชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์โดยสังเขป คือ

1. แนวคิดของพลาโต (Plato : 427-347 B.C.)

ในหนังสืออูโตมรัฐ (The Republic) ของพลาโตได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของคนโดยเสนอแนวคิดต่างๆ เพื่อให้ได้คนดีอยู่ในชุมชน โดยกล่าวว่า คนดีนั้นจะต้องมีคุณสมบัติ 2 ประการ คือ ต้องมีเหตุผล (Reason) และต้องมีคุณธรรม (Virtue)

คุณสมบัติประการแรกคือ คนดีมีเหตุผลนั้น พลาโตอธิบายว่า เนื่องจากโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ยังไม่เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์คือยังไม่ดีพร้อม ฉะนั้นเพื่อให้ได้คนดี รู้จักประพฤติดีละเว้นความชั่ว คนจึงควรให้ความสำคัญกับเหตุผล¹

คุณสมบัติประการที่สอง คือการเป็นคนดีจะต้องมีคุณธรรม คนดีจะต้องรู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อส่วนรวม หมายถึงพลเมืองที่ดีต้องยอมให้ผลประโยชน์ส่วนตัว(private interest) มีความสำคัญน้อยกว่าประโยชน์ส่วนรวม (public interest) ทั้งนี้เพราะพลาโตเชื่อว่าตัวชุมชนหรือส่วนรวมเป็นสุขประชาชนก็พลอยเป็นสุขไปด้วย

¹ เดชชาติ วงษ์โกมลเชษฐ, *ทฤษฎีการเมืองและสังคม* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์, 2526) หน้า 31.

พร้อมกันนี้พลาโตยังเห็นว่า คนเป็นสัตว์โลกที่สำคัญน้อยกว่าชุมชน การกระทำกิจการใดๆ ควรเป็นไปเพื่อประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่ ดังนั้นชุมชนจึงเกิดจากความต้องการของมนุษย์ (the need of mankind)¹

2. แนวคิดของอริสโตเติล (Aristotle : 384-322 B.C.)

ทัศนะของอริสโตเติลนั้น มีความเห็นเช่นเดียวกับพลาโตที่เน้นถึงความสำคัญของการเป็นมนุษย์ แต่ลักษณะคนดีตามทัศนะของอริสโตเติลนั้น จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ 3 ประการ คือ มีคุณธรรม มีเหตุผล และอยู่ในชุมชน²

คุณสมบัติประการแรก คือ มีคุณธรรม ซึ่งคุณธรรมนั้นหมายถึง การที่คนประกอบความดีสูงสุด (the highest good)³ คนดีนั้นเป็นคนดีด้วยคุณธรรม โดยมีได้หวังผลตอบแทนหรือคำสรรเสริญเยินยอ เกียรติยศ ชื่อเสียง แต่ต้องเป็นบุคคลที่กระทำความดีเพื่อความดี มิใช่เพื่ออย่างอื่น ชีวิตที่อุดมด้วยคุณธรรมจึงเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์

คุณสมบัติประการที่สอง คือ การมีเหตุผล อริสโตเติลเชื่อว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่รู้จักคิดด้วยเหตุผล การใช้เหตุผลนั้นเป็นธรรมชาติของมนุษย์ มนุษย์สามารถเรียนรู้ความจริงของสิ่งต่าง ๆ ได้ก็ด้วยการใช้เหตุผล นอกจากนี้อริสโตเติลยังเชื่อมั่นว่าเหตุผลนั้นเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในตัวคน⁴ เป็นสิ่งที่ทำให้คนสามารถเลือกได้ว่าจะทำดีหรือทำชั่ว

คุณสมบัติประการที่สามของคนดีตามความคิดของอริสโตเติล คือการอยู่ในชุมชน อริสโตเติลเชื่อว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Social animal) คนเป็นส่วนสำคัญของชุมชนและเป็นธรรมชาติของมนุษย์ การที่มนุษย์รวมกันอยู่เป็นชุมชนนั้นก็เพื่อจะได้ทำความดีให้กับผู้อื่น⁵ ที่สำคัญคือการอยู่ในชุมชนจะทำให้คนสมบูรณ์และเป็นสัตว์ที่ประเสริฐสุด⁶

นอกจากนี้ อริสโตเติลยังเชื่อว่า ความคิดหรือเหตุผลเป็นพลังที่แฝงอยู่ในตัวมนุษย์เป็นพลังที่มีประโยชน์และสามารถสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน เช่น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

² วิรัช เตียงหงษากุล, การพัฒนาชุมชน (เอกสารโรเนียวเข้าเล่ม, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529) หน้า 8.

³ เดชชาติ วงษ์โมลเชษฐ, ทฤษฎีการเมืองและสังคม, หน้า 47.

⁴ กীরติ บุญเชื้อ, แก่นปรัชญากรีก (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520) หน้า 67.

⁵ สมบัติ จันทรวงศ์, ทฤษฎีการเมืองตะวันตก (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520) หน้า 68.

⁶ เดชชาติ วงษ์โมลเชษฐ, ทฤษฎีการเมืองและสังคม, หน้า 48.

⁷ สมบัติ จันทรวงศ์, ทฤษฎีการเมืองตะวันตก, หน้า 73.

เดียวกับไข่ไก่ซึ่งแฝงไว้ด้วยศักยภาพที่จะเปลี่ยนเป็นตัวไก่ หรือเมล็ดพันธุ์พืชที่แฝงไว้ด้วยศักยภาพที่จะเปลี่ยนไปเป็นต้นไม้ ส่วนมนุษย์แฝงไว้ด้วยศักยภาพพลังแห่งความคิดและสามารถนำเอาความคิดนั้นไปประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ตลอดจนทำให้เกิด “วิทยาการที่ชัดเจนได้” เหล่านี้คือศักยภาพของมนุษย์ที่พร้อมจะนำออกมาพัฒนาทั้งทางด้านวัฒนธรรมและนามธรรม

ทั้งพลาโตและอริสโตเติลได้จุดประกายความคิดให้มนุษย์ในยุคต่อมาจนถึงปัจจุบันได้ขบคิดและให้หันมามองถึงคุณค่าในตัวของมนุษย์คือ มนุษย์นั้นมีพลังแห่งความคิดพลังแห่งการใช้เหตุผลมีศักยภาพอยู่ภายในตัวมนุษย์(Potential) หากมนุษย์ได้นำเอาศักยภาพดังกล่าวออกมาใช้ย่อมเป็นไปได้ทั้งการสร้างสรรค์ชีวิตมนุษย์ให้มีคุณค่ายิ่งขึ้น หรือไม่ก็เป็นการทำลายล้างคุณค่าความดีงามของมนุษย์เอง ด้วยความรอบคอบของนักปรัชญากรีกทั้งพลาโตและอริสโตเติล ได้ใช้แนวคิดเชิงจริยศาสตร์เข้ามาใช้เป็นตัวควบคุมการใช้ศักยภาพของมนุษย์ให้อยู่ในขอบเขตของความดีงามที่มนุษย์ควรจะสร้างสรรค์ร่วมกัน ขอบเขตดังกล่าวนี้คือขอบเขตแห่งคุณธรรมนั่นเอง จึงอาจกล่าวได้ว่าทั้งพลาโตและอริสโตเติลได้กล่าวถึง “คุณค่าของความเป็นมนุษย์” ไว้ได้อย่างครอบคลุม แม้จะมีนักคิดนักปรัชญาในยุคต่อมาจะพยายามให้คุณค่าและความหมายของ “ความเป็นมนุษย์” ในแง่มุมต่างๆ ทั้งในเชิงกว้างและเชิงลึก ท้ายที่สุดแล้วแนวคิดต่างๆ ก็อยู่ในกรอบแนวคิดของทั้งพลาโตและอริสโตเติล นั่นคือ มนุษย์มีศักยภาพเป็นของตนเองอยู่ภายในและการจะใช้ศักยภาพของคนต้องอยู่ในกรอบแห่งคุณธรรมด้วย

การมองมนุษย์ในเชิงการให้คุณค่าในความเป็นมนุษย์ของพลาโตและอริสโตเติล สอดคล้องกับแนวความคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์หรือการพัฒนาที่ถือเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง นั่นคือ การมองมนุษย์ด้วยความศรัทธาในธรรมชาติที่ดีงามของมนุษย์ เห็นถึงความสำคัญของมนุษย์ในแง่ที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล มนุษย์สามารถพัฒนาขีดความสามารถในการใช้ความคิดและการใช้เหตุผลในการแสวงหาและตอบปัญหาต่างๆ ที่ตนอยากรู้ อยากเห็น มนุษย์สามารถเรียนรู้สิ่งต่างๆ ได้ด้วยปัญญาของตนเอง¹

¹ วิรัช เตียหงษากุล, การพัฒนาชุมชน, หน้า 6.

3. คุณค่าของความเป็นมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ไว้หลายประเด็น ประเด็นที่น่าสนใจและมีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษานี้ คือ *ความเสมอภาค* ซึ่ง ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์¹ สรุปออกมาได้ 5 ประเด็นที่สำคัญ คือ

3.1 มนุษย์ทุกคนมีคุณสมบัติร่วมกัน แต่ละคนย่อมมีเหตุมีผล มีความรู้สึก มีความเห็นใจ รับรู้ถึงเรื่องทุกข์ยากและปัญหาของผู้อื่น มนุษย์ไม่ใช่เป็นเครื่องจักรหากแต่เป็นมนุษย์ที่มีชีวิต จิตใจ และมีเจตจำนงที่อิสระ

3.2 พระพุทธเจ้ามองว่า ธรรมชาติของมนุษย์เหมือนกันหมด คือทุกคนเป็นเพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ เพื่อนตาย ทุกคนอยู่ในวัฏสงสารเดียวกัน

3.3 พระพุทธเจ้าปฏิเสธการแบ่งชนชั้น มนุษย์อาจจะแตกต่างกันตรงที่พฤติกรรมทางกายภาพหรือชีวภาพ แต่ถ้ามองในแง่ของความเป็นมนุษย์แล้ว ไม่ว่าจะเกิดที่ไหน มีฐานะ มีตำแหน่งอะไรก็ตาม ทุกคนมีศักดิ์ศรีเหมือนกันหมด มนุษย์ทุกคนต้องได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน ดังที่ปรากฏในสมัยพุทธกาล ศาสนาพราหมณ์ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์เกิดมาแตกต่างกันตามชนชั้นวรรณะ แต่เมื่อมาบวชอยู่ในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเกิดมาในวรรณะใดก็ถือว่าทุกคนมีสถานะภาพและมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน

3.4 พระพุทธเจ้ามองว่า มนุษย์ทุกคนเกิดมาก็ย่อมจะต้องได้รับการตอบสนองเท่าเทียมกัน ในด้านความต้องการพื้นฐาน และมนุษย์ทุกคนย่อมมีโอกาสดำเนินชีวิตเท่าเทียมกันในการพัฒนาตนเองอย่างอิสระ

3.5 มนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาคกัน ในความหมายที่ว่า ทุกคนมีความรักต่อเพื่อนมนุษย์ และมีหน้าที่ที่จะต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

สรุปแล้วคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในระดับที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์ ได้เน้นว่า มนุษย์เกิดมาอย่างมีศักดิ์ศรี และทุกคนควรได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน และขณะเดียวกันก็เน้นว่ามนุษย์ต้องมีชีวิตอยู่เพื่อตนเอง เพื่อผู้อื่นและเพื่อสังคม

การเปิดโอกาสและการสร้างเงื่อนไขที่เหมาะสมให้กับบุคคลหรือชุมชน เพื่อให้บุคคลหรือชุมชนได้แสดงพลังออกมานั้นจึงเป็นกุญแจสำคัญในการสร้างและพัฒนาพลังชุมชน ให้เป็นปีกแผ่นเข้ม

¹ ดู ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, "การพัฒนาแนวพุทธ ความเสมอภาค และความยุติธรรม" ใน *วิถีใหม่แห่งการพัฒนา*. (กรุงเทพฯ : เอดิสัน เพรสโปรดักท์, 2535) หน้า 268 - 269.

แข็งยิ่งขึ้น การเปิดโอกาสและการสร้างเงื่อนไขที่เหมาะสมขึ้นอยู่กับบุคคลทั้ง 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ลงไปทำงานร่วมกับชุมชนและตัวชุมชนเอง แต่ชุมชนจะมีโอกาสมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับผู้ที่เข้าไปทำงานในชุมชนเป็นสำคัญ กล่าวคือผู้ที่เข้าไปทำงานร่วมกับชุมชนจะต้องอยู่บนแนวความคิดพื้นฐานที่ศรัทธาในธรรมชาติความดีงามที่แฝงอยู่ในตัวมนุษย์ และมนุษย์เป็นสัตว์สังคมการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มและทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม จะช่วยให้แต่ละบุคคลและชุมชนเติบโตได้เร็วกว่าปกติ¹

3. การสร้างพลังชุมชนในแนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ

แนวคิดและทฤษฎีที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้างพลังชุมชน ที่ผ่านมามีผู้ศึกษาไว้ ได้แก่

- 1) แนวคิดการสร้างพลังในตัวบุคคลและสังคม(empowerment)
- 2) แนวคิดเรื่องประชาสังคม
- 3) แนวคิดการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดและทฤษฎีดังกล่าวมีรายละเอียดพอสรุปได้ดังนี้

3.1 แนวคิดการสร้างพลังในตัวบุคคลและสังคม (Empowerment)

กานดา พุฒ² ได้เสนอแนวคิดการสร้างพลังในตัวบุคคลและสังคม ดังนี้

การสร้างพลัง คือ กระบวนการหรือกลไกที่สนับสนุนให้บุคคล องค์กร และชุมชนมีความเชื่อในพลังที่จะสามารถควบคุมวิถีชีวิตหรือจัดการกับการดำเนินชีวิตในแต่ละรูปแบบได้ แนวคิดนี้เสนอแนะให้แต่ละบุคคลมีความมุ่งมั่นในการจัดการกับวิถีชีวิตของตนเองและในขณะเดียวกันก็สนับสนุนให้มีส่วนร่วมในแนวทางประชาธิปไตยกับชุมชนของตนไม่ว่าจะเป็นกลุ่มโรงเรียน เพื่อนบ้าน ศาสนา และองค์กรอาสาสมัครต่าง ๆ การสร้างพลังนี้เน้นอิทธิพลที่เกี่ยวข้องทั้งในด้านการควบคุมตนเอง (Personal control) และอิทธิพลที่เกี่ยวข้องทางด้านสังคม เช่น พลังทางการเมือง และสิทธิทางกฎหมายต่าง ๆ

¹ พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์, การสร้างพลังชุมชนโดยกระบวนการพัฒนาชุมชน (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2517) หน้า 2.

² ดู กานดา พุฒ "จิตวิทยาชุมชน : การป้องกันปัญหากับการพัฒนาคนและสังคม" ใน จิตวิทยาชุมชน (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม, 2541) หน้า 33-34.

การสร้างพลังในตัวบุคคล เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความภาคภูมิใจในตนเอง(Self-esteem) แนวคิดนี้บุคคลจะได้รับการสนับสนุนส่งเสริมให้แสดงออก เพื่อกระทำผลงานที่สามารถทำได้ค้นพบความสำเร็จ และได้รับการยอมรับจากผู้อื่น สามารถแยกแยะได้ระหว่างการพึ่งพาผู้อื่นและการพึ่งพาตนเอง การพึ่งพาผู้อื่นแม้จะเป็นการได้พบหรือรู้แนวทางของการได้รับความช่วยเหลือ แต่เปรียบเหมือนผู้อื่นเป็นผู้แนะหรือขยายพลังมาสู่บุคคลเป็นผลก่อให้เกิดปัญหาเรื้อรังในภายหลัง ในทางตรงกันข้ามการพึ่งพาตนเองทำให้บุคคลมองเห็นความสำคัญของตนเอง และความสำคัญที่มีต่อผู้อื่นเป็นการสร้างความสมดุลระหว่างการได้รับความสนับสนุนช่วยเหลือ และการรู้จักควบคุมช่วยเหลือตนเอง ช่วยให้ผู้เรียนรู้พลังในตนและพลังที่ตนเองมีต่อผู้อื่น

การสร้างพลังในสังคม คุณภาพชีวิตที่ดีจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อบุคคลมีสำนึกในชุมชนของตน (Sense of Community) การสร้างพลังในสังคมเริ่มจากการที่กลุ่มบุคคลที่มีความต้องการหรือมีความสนใจตรงกันมารวมกลุ่มกันเพื่อกระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งให้บรรลุเป้าหมาย กิจกรรมที่กระทำมักมีวัตถุประสงค์หรือตอบสนองความต้องการหรือความพึงพอใจร่วมกันของคนในชุมชน เป็นการพัฒนาเปลี่ยนแปลงสังคม แก้ไขปัญหาหรืออุปสรรคที่เกิดขึ้นในสังคม การเข้าร่วมในกลุ่มเน้นปฏิสัมพันธ์และความรับผิดชอบของสมาชิกทุกคนในกลุ่ม ก่อให้เกิดเอกลักษณ์ของกลุ่ม ทำให้สมาชิกในกลุ่มสามารถให้กำลังใจสนับสนุนกันและกัน สามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและรับรู้ตัวแบบต่าง ๆ จากกลุ่ม ได้เรียนรู้และเข้าใจปัญหาของกันและกัน เกิดแนวคิดในวิธีจัดการกับปัญหา ก่อให้เกิดการช่วยเหลือระหว่างสมาชิกในกลุ่ม เป็นผลให้เกิดสัมพันธภาพที่แน่นแฟ้น และสร้างสำนึกที่จะกระทำกิจกรรมอันเป็นประโยชน์เพื่อชุมชนของตน.

3.2 แนวคิดเรื่องประชาสังคม (Civil Society)

3.2.1 จากปัจเจกสู่สาธารณะ : กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง

เดวิท แมทิวส์ ได้เสนอแนวคิดการสร้าง "ชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี (healthy public life) หรือประชาสังคมที่เข้มแข็ง(a strong civil society)¹ แนวคิดนี้ เดวิท แมทิวส์ ได้จากการรวบรวมและวิเคราะห์งานวิจัยของ โรเบิร์ต พัทแนม(Robert Putnam) วอน กริชแฮม(Vaughn Grisham) และ ดักลาส นอร์ท(Douglass North) ซึ่งทัศนะของนักวิจัยแต่ละคนต่อการประชาสังคมที่เข้มแข็งของนักวิจัยดังกล่าว สรุปได้ดังนี้

¹ ดู เดวิท แมทิวส์ (เขียน) วิรุฒิ เสนาคำ (แปล และเรียบเรียง) จากปัจเจกสู่สาธารณะ : กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง . (กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา , 2540) หน้า 3-20.

งานวิจัยของโรเบิร์ต พัทแนม ได้แสดงให้เห็นว่า การปกครองที่มีประสิทธิภาพ และเศรษฐกิจที่มั่นคงของชุมชนในอิตาลีที่เขาศึกษานั้น แยกไม่ขาดจากชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี (healthy public life) หรือจากความเป็น “ประชาสังคม”

ตามทัศนะของพัทแนม ชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีหรือประชาสังคมที่เข้มแข็ง ประกอบด้วย

1. เครือข่ายองค์กรทางสังคม (civic associations)
2. ธรรมเนียมของการตอบแทน (norms of reciprocity)
3. ความไว้วางใจทางสังคม (social trust) ซึ่งมีส่วนก่อให้เกิดการร่วมมืออย่างแข็งขันของคนในสังคม
4. การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมสาธารณะอย่างต่อเนื่อง
5. ความสัมพันธ์ของประชาชน อันเป็นความสัมพันธ์อย่างเท่าเทียมของผู้คนที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์กัน

ลักษณะ 5 ประการข้างต้น เป็นสิ่งที่พัทแนมพบในบางเมืองที่เขาศึกษา ซึ่งนำมาสู่ข้อสรุปที่ว่า ในเมืองที่มีความเป็นประชาสังคมน้อยนั้น ประชาชนจะไม่เข้าร่วมเป็นสมาชิกหรือดำเนินการขององค์กรทางสังคมและการเมืองท้องถิ่น นอกจากนี้ความสัมพันธ์ของผู้คนในเมืองดังกล่าวยังเป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้ง ที่คนยากจนต้องพึ่งพาคนรวยแทบทุกด้าน

การศึกษาในที่อื่น เช่น สหรัฐอเมริกา พบลักษณะหลายประการคล้ายกับที่พัทแนมพบในอิตาลี ตัวอย่างที่ชัดเจนในเรื่องนี้ก็คืองานวิจัยของกริสแฮม เขาพบว่าเมืองทูเปโล ในมลรัฐมิสซิสซิปปี ครั้งหนึ่งได้รับการขนานนามว่าเป็นเมืองที่ยากจนที่สุดในจังหวัดและมลรัฐที่ยากจนที่สุดสหรัฐอเมริกา และเป็นชุมชนที่ดูเหมือนจะไม่เคยมีชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี หรือมีความเป็นประชาสังคม แต่ปัจจุบันประชากรส่วนใหญ่ของเมืองมีความสำนึกของความเป็นชุมชนสูง และมีเจตจำนงแน่วแน่ที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบในกิจการของชุมชน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ประชาชนส่วนใหญ่รู้สึกเป็นเจ้าของเมือง ทูเปโลประกอบด้วยองค์กรและเครือข่ายองค์กรทางสังคมที่หลากหลายที่เปิดโอกาสให้ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดและวางแนวทางแก้ไขปัญหาของชุมชน

พัทแนม ยังพบว่า ชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี เป็นบ่อเกิดความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของเมืองในอิตาลี ชาวเมืองทูเปโลก็กล่าวในทำนองเดียวกันว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจของเมืองเป็นผลมาจากการพัฒนาทางสังคม

ผลการวิจัยที่เมืองทูเปโล ช่วยให้เห็นถึงองค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคมที่เข้มแข็งและสามารถใช้เป็นเกณฑ์ในการวัดความเข้มแข็งของประชาสังคมได้จากองค์ประกอบ 6 ประการ คือ

1. โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางการสื่อสาร

ชีวิตสาธารณะต้องการโอกาส ต้องการพบปะและพื้นที่ที่จะทำงาน รวมไปถึงต้องการช่องทางหรือเครือข่ายการสื่อสาร ชุมชนที่มีชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีต้องการสถานที่ที่ผู้คนสามารถพูดถึงปัญหาร่วม ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยที่เป็นทางการ เช่น เวที หรือ การประชุมของชุมชน และการพบปะพูดคุยที่ไม่เป็นทางการ เช่น การสนทนาของคนสองคน หรือการสนทนาของคนกลุ่มเล็ก สถานที่ดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการก่อกำเนิดเจตจำนงทางการเมือง(political will) การแก้ไขปัญหาสาธารณะ และที่สำคัญมากที่สุดก็คือ เป็นที่ที่สร้างความเป็น “พลเมือง” ให้กับประชาชน ดังนั้นการตรวจสอบความเข้มแข็งของประชาสังคมหรือชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีประการหนึ่งก็คือ ให้ความรู้ชุมชนที่กำลังศึกษานั้นมีพื้นที่สาธารณะ (public space) มากน้อยเพียงใด และองค์รวมของที่สาธารณะนี้ก็คือ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (civic infrastructure) ของชุมชน

โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะแยกได้หลายระดับ พื้นฐานที่สุดก็คือ การพบปะของผู้คนเป็นครั้งคราว ในระดับถัดมา คือ การรวมกันเป็นกลุ่มที่เน้นงานด้านใดด้านหนึ่ง (เช่น มูลนิธิ) และโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะระดับสูงสุด คือ “องค์กรร่ม” (umbrella organizations) ที่เชื่อมองค์กรของสมาชิกและสมาชิกเข้าหากัน การพบปะหรือองค์กรทุกประเภทข้างต้น เป็นช่องทางการสื่อสาร (channel of communications)

โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะจะอิงอยู่กับระบบสังคมที่ไม่เป็นทางการ เช่น งานเทศกาล การแข่งขันเบสบอล การแข่งฟุตบอล งานปาร์ตี้ของเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นการดึงผู้คนให้มาพบกัน การพบปะกันดังกล่าวมิได้เป็นเพียงเหตุการณ์ทางสังคม (social events) เท่านั้น หากแต่ยังเป็นช่องทางในการเชื่อมผู้คนให้ใกล้ชิดกับชุมชนที่พวกเขาอาศัย การพบปะในที่ต่าง ๆ ก่อให้เกิดการพูดคุยและหักทลาย เช่น การพูดคุยก่อนและหลังไปวัด การพูดคุยในวันแต่งงานเพื่อนบ้าน หรือเทศกาล และการพูดคุยในผับในบาร์ การพูดคุยดังกล่าวอาจเป็นได้ทั้งเรื่องที่เกิดขึ้นประจำวัน ปัญหาร่วมทางเศรษฐกิจและสังคม รวมไปถึงประเด็นลึก ๆ ทางการเมือง

แต่การพบปะสมาคมของผู้คนที่จะก่อความเข้มแข็งให้กับประชาชนสังคมนั้น จำเป็นต้องมีลักษณะพิเศษ คือ ไม่เพียงแต่เป็นการพบปะสมาคมที่วางอยู่บนความซื่อสัตย์ ความเชื่อถือนั่นและกันของเพื่อนบ้านและคนในครอบครัวเท่านั้น แต่ต้องขยายไปถึงคนแปลกหน้าที่เข้ามาทำงานในชุม

ชน การพบปะสมาคมดังกล่าว ผู้พบปะสมาคมจำต้องรู้จักกันไม่เพียงจากสถานะทางสังคมหรือภูมิหลังของครอบครัวเท่านั้น หากแต่รวมถึงการรู้จักกันในฐานะปัจเจกชน นอกจากนี้ในประชาคมที่เข้มแข็ง ประชาชนต้องมีโอกาสเข้าร่วมในการพูดถึงปัญหาความเป็นอยู่ของชุมชนที่ไม่เพียงในเวทีวงเล็ก แต่รวมไปถึงเวทีสาธารณะขนาดใหญ่ที่เปิดให้ทุกคนได้รู้จักกับคนที่สนใจเรื่องเดียวกัน

2. กระบวนการสำคัญของชุมชน

กระบวนการสำคัญของชุมชน ในที่นี้หมายถึง กระบวนการตัดสินใจภายในชุมชน หรือพฤติกรรมของการตัดสินใจในเรื่องสาธารณะของชุมชน นั่นคือ การตัดสินใจกิจการสาธารณะ จะต้องดำเนินไปอย่างไม่รีบร้อน และบังคับให้คนในชุมชนตัดสินใจ แต่ต้องดำเนินการหลัง “กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” ซึ่งหมายถึง การแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน เพื่อทำความเข้าใจให้ตรงกัน เช่น อะไรคือสิ่งที่มีคุณค่าต่อเราในฐานะที่เป็นชุมชน อะไรคือผลประโยชน์ร่วมของเรา ในฐานะที่เป็นชุมชนเรามีเป้าหมายตรงกันหรือไม่ อะไรคือสิ่งที่เรา(ชุมชน)คิด เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น กระบวนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนระหว่างคนในชุมชนและสาธารณะจะทำให้เราเข้าใจในสิ่งที่เราต้องการจะรู้ซึ่งไม่สามารถรู้ได้โดยลำพัง

การเรียนรู้ของชุมชนแยกไม่ขาดจากการสร้างสำนึกสาธารณะ การเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี หรือชุมชนที่มีประชาสังคมที่เข้มแข็ง จึงมิได้เป็นอะไรอื่น นอกจากชุมชนแห่งการเรียนรู้

3. ภาวะนำและผู้นำชุมชน

การจะดูว่าชุมชนหนึ่ง ๆ มีชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีหรือไม่ จำเป็นต้องตรวจสอบสถานะการนำของชุมชน แต่การตรวจสอบดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการมองหาผู้นำที่โดดเด่น หรือผู้กระทำการสำคัญของชุมชน ทั้งนี้เพราะทั้งชุมชนที่อ่อนแอและชุมชนที่มีชีวิตสาธารณะเข้มแข็งต่างก็มีผู้นำที่มีศักยภาพ ลักษณะเด่นของชุมชนแห่งชีวิตสาธารณะ มิได้เกิดจากจำนวนและแหล่งที่อยู่ของผู้นำ แต่อยู่ที่วิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่น

ในชุมชนที่มีชีวิตสาธารณะเข้มแข็ง ชุมชนเต็มไปด้วย “ภาวะการนำ” ที่แต่ละคนสามารถจะริเริ่มนำในสิ่งที่สร้างสรรค์ ผู้นำมิได้มีไว้เพื่อทำหน้าที่เป็นคนปิดประตู แต่เป็นคนเปิดประตูถึงการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้คนอย่างมาก และไม่ผูกขาดการเป็นเจ้าของปัญหาหรือเจ้าของชุมชน วอน กรีสแฮม อ้างคำพูดผู้นำคนหนึ่งของเมืองว่า “หากคุณต้องการชุมชนที่ดี คุณต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำด้วยตัวคุณเอง”

ผู้นำของชุมชนที่อ่อนแอและชุมชนที่ชีวิตสาธารณะเข้มแข็งมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน ผู้นำในชุมชนประเภทแรก คอยแต่ปกป้องสถานะของตนเองและควบคุมการกระทำและไม่กระทำของคนอื่นอย่างเข้มงวด ส่วนผู้นำในชุมชนประเภทหลัง พร้อมเสมอที่จะปล่อยให้มีเปลี่ยนแปลงเพื่อสิ่งที่ดีกว่า และเป็นผู้นำที่มีวิสัยทัศน์กว้างและไกล มองปัญหาชุมชนทั้งชุมชน ไม่รีบร้อนในการแก้ปัญหาเพื่อกระตุ้นให้ปัญญาใหม่ก่อเกิด และเป็นผู้ที่พร้อมเรียนรู้จากความล้มเหลวอย่างไม่ยอมจำนน ชุมชนที่ชีวิตสาธารณะเข้มแข็ง ประกอบด้วยผู้นำที่หลากหลาย “ผู้นำสาธารณะ” ดังกล่าว จึงไม่ค่อยแตกต่างจากชาวบ้านคนอื่น คือไม่มีชั้นชั้นผู้นำที่แยกจากผู้ตาม แต่เป็นผู้นำที่ผนึกตัวเองเข้ากับชุมชนอย่างแนบแน่น และทำประโยชน์เพื่อชุมชน

4. กรอบแนวคิดหรือโลกทัศน์ของคนในชุมชน

ปัจจัยอีกประการที่สำคัญมากต่อการนำชุมชนไปสู่ชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีหรือไม่ดีก็คือ กรอบแนวคิด โดยเฉพาะกรอบแนวคิดในการแก้ปัญหาและการมองความเป็นไปของสรรพสิ่ง วอน กริสแฮม เรียกกรอบแนวคิดนี้ว่า “หลักนํ้าการปฏิบัติ” (guiding principles) ในชุมชนที่อุดมด้วยชีวิตสาธารณะนั้น กรอบแนวคิดของชุมชนแตกต่างไปจากกรอบแนวคิดทั่วไป และเป็นกรอบแนวคิดที่เน้นการมีส่วนร่วมของภาคสาธารณะและการทำงานเพื่อส่วนรวม จอห์น แมคไนท์ ผู้ศึกษาองค์กรชุมชนอธิบายว่าหลักนํ้าการปฏิบัติที่มีความสำคัญอย่างยิ่งคือ “จงถือว่ามนุษย์ทุกคน คือ ทรัพยากรที่ล้ำค่า” เป็นหลักนํ้าที่มองชุมชนในฐานะองค์รวมของศักยภาพของปัจเจกบุคคลในชุมชน และมีความสำคัญต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาคม เพราะเมื่อชุมชนให้ความสำคัญต่อศักยภาพของคนในชุมชน ชุมชนนั้นย่อมตระหนักถึงความเป็นไปได้ของการริเริ่มดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

ในเรื่องแนวคิดต่อพลังในชุมชน ชุมชนที่มีชีวิตสาธารณะที่ดี จะมีกรอบแนวคิดว่าพลังที่แท้จริง เป็นพลังที่มาจาก ประชาชน “ประชาชนในท้องถิ่นเท่านั้น ที่จะสามารถแก้ไขปัญหาลงในท้องถิ่น” และวิถีทางเดียว ที่จะทำให้ชุมชน เป็นชุมชนที่น่าอยู่ก็คือ ประชาชนในชุมชน ต้องเข้าใจและยอมรับความรับผิดชอบของตนต่อทุก ๆ เรื่อง ที่เกิดขึ้นกับชุมชน

อย่างไรก็ตาม เจตจำนงจะเข้ารับผิดชอบต่อชุมชนและความเชื่อมั่นในพลังของคนท้องถิ่นต่อการแก้ปัญหาของชุมชน มิได้หมายความว่าชุมชนดังกล่าวเป็นชุมชนที่ยึดตนเองเป็นเกณฑ์ ตรงกันข้ามในฐานะที่เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ชุมชนที่อุดมด้วยชีวิตสาธารณะมักเสาะแสวงหาความเป็นไปของชุมชนอื่น ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือ ชุมชนทูเปโล มักจะส่งกลุ่มศึกษาของตนไปยังชุมชนต่างๆ พร้อมชักนำผู้รู้มาให้คำแนะนำปรึกษา แต่ในฐานะที่เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้นั้นทูเปโลมิได้ลอกประสบการณ์หรือบทเรียนของชุมชนอื่นมาทั้งหมด หากแต่รู้จักปรับเปลี่ยนจนกลายเป็นสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นเองในชุมชน

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน

พฤติกรรมที่อ้างความรับผิดชอบต่อชุมชน ก่อนข้างจะเกี่ยวข้องกับลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับรัฐบาลและสถาบันที่สำคัญในชุมชน เช่น โรงเรียน ในชุมชนที่ชีวิตสาธารณะที่เข้มแข็งนั้น คนในชุมชนมักไม่พึ่งพาสถาบันของรัฐ แม้ว่าสถาบันดังกล่าวจะดีและมีประสิทธิภาพ แต่ในชุมชนที่ไม่ค่อยมีชีวิตสาธารณะนั้น คนในชุมชนมักจะพึ่งพาสถาบันของรัฐ ส่งผลให้รัฐมีการรับผิดชอบต่อชุมชนในทุกด้าน จนไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ทั้งหมด และนำมาซึ่งความไร้ประสิทธิภาพในที่สุด

พัทธเนม พบว่า ในเมืองที่ชีวิตสาธารณะเข้มแข็งนั้น ความสัมพันธ์ของคนไม่ว่าจะเป็นสัมพันธ์ในรูปองค์กรหรือเครือข่าย ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มักเป็นความสัมพันธ์ต่อกันในแนวระนาบ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มักก่อให้เกิดความซื่อสัตย์และไว้วางใจต่อกัน แต่ในเมืองที่ค่อนข้างไร้ชีวิตสาธารณะนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ระหว่างคนกับสถาบันทางสังคมมักเป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้ง ที่ทั้งสองเอื้อประโยชน์ต่อกัน แต่ฝ่ายหนึ่งต้องพึ่งพาอีกฝ่าย ความสัมพันธ์ทั้งสองแบบต่างก่อให้เกิดการสื่อสาร แต่ข้อมูลที่ไหลตามช่องความสัมพันธ์ในแนวตั้ง มักเป็นข้อมูลที่เชื่อได้น้อย พัทธเนมได้ข้อสรุปว่า ความสัมพันธ์กันในแนวระนาบ (เท่าเทียม) นำไปสู่เมืองที่มีระบบการปกครองที่ดีและเศรษฐกิจมั่งคั่ง ความสัมพันธ์ในแนวตั้งก่อให้เกิดการปกครองแบบมาเฟีย และทำให้เศรษฐกิจของเมืองล้าหลัง

6. ความสำคัญความเป็นชุมชน และธรรมเนียมแห่งการแบ่งปัน

เมื่อเดินทางเข้าสู่เมืองบูเปโล สิ่งที่น่าสนใจต้องตะลึงก็คือ พลังของสำนึกแห่งความเป็นชุมชน เป้าหมายร่วมและธรรมเนียมแห่งการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน สิ่งเหล่านี้บางคนถือว่าเป็นเงื่อนไขนำไปสู่การมีชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี แต่ในความเป็นจริงแล้ว สิ่งเหล่านี้เป็นผลพวงของการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน กล่าวอีกนัยก็คือ ความเป็นชุมชนมิได้เริ่มต้นขึ้นด้วยธรรมเนียมแห่งความร่วมมือร่วมใจ ในทางตรงกันข้าม ธรรมเนียมแห่งความร่วมมือร่วมใจ เป็นสิ่งที่ก่อรูปขึ้นทีละน้อยจากกระบวนการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน กล่าวให้ชัดยิ่งขึ้นก็คือ ธรรมเนียมของความร่วมมือนั้น เป็นสิ่งที่เกิดหรือพัฒนาขึ้นในระหว่าง หรือหลังจากที่คนได้มาทำงานร่วมกัน

งานวิจัยของนักวิชาการยืนยันในสิ่งนี้ แฮร์รี่ บอย กล่าวยืนยันว่า ประชาชนจำต้องร่วมมือกันทำงานก่อน ก่อนที่จะสามารถสร้างธรรมเนียมแห่งการทำงานร่วมกัน เขารายงานว่า เมื่อคนที่ต่างทัศนคติเรื่องเดียวกันมาทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ประสพการณ์การทำงานร่วมกันนี้จะเป็นตัวช่วยถักทอความสัมพันธ์ของคนต่างแนวคิดและลดทอนความแตกขั้วทางศีลธรรม นอกจากนี้การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการแก้ปัญหาชุมชน เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดสำนึกความเป็นชุมชนและยังเป็นตัว

ส่งเสริมให้ประชาชนอยากทำงานร่วมกันในอนาคต ยิ่งไปกว่านั้น ประสบการณ์การทำงานร่วมกันมักก่อให้เกิดเรื่องที่สร้างความทรงจำร่วมของคนในชุมชน โดยเฉพาะความทรงจำถึงวิถีทางแห่งการแก้ปัญหา อาทิ ชาวเมืองทูเปโล เกิดความทรงจำเกี่ยวกับการเตรียมต่อต้านการทำลายของพายุทอร์นาโดโดยคนในชุมชน แต่ในความเป็นจริงนั้น หลังจากที่ผู้คนได้ร่วมมือกันเตรียมรับสถานการณ์เป็นเวลาว่างเลยมานานพายุจึงอุบัติขึ้น แต่เรื่องดังกล่าวถูกเลือกเล่าด้วยความตั้งใจเพื่อสื่อนัยแห่งธรรมเนียมของการร่วมมือในการแก้ปัญหาของชุมชนอันเป็นธรรมเนียมที่ชุมชนอยากให้มี ธรรมเนียมเช่นนี้เป็นตัวเสริมสร้างให้ผู้คนมีพลังที่จะก้าวข้ามอุปสรรคและพร้อมที่จะเริ่มร่วมมือกันทำงาน

ธรรมเนียมแห่งความร่วมมือไม่ร่วมมือเป็นธรรมเนียมที่แฝงฝังอยู่ในชุมชนที่ชีวิตสาธารณะที่เข้มแข็ง แต่ในชุมชนที่ไร้ชีวิตสาธารณะนั้น มักอุดมไปด้วยธรรมเนียมแห่งการทำลาย อาทิ ธรรมเนียมแห่งการขี้นิ้วและโทษคนอื่น หรือไม่ก็จะพูดในทำนองว่า “เราไม่สามารถทำสิ่งนี้” ธรรมเนียมดังกล่าวลดทอนศักยภาพการต่อสู้กับปัญหาของชุมชน ในชุมชนประเภทนี้ ผู้คนในชุมชนอาจตระหนักถึงปัญหา แต่ไม่เชื่อมั่นว่าตนมีความสามารถในการเยียวยาแก้ไข

3.2.2 แนวคิดเรื่องประชาสังคมไทย

แนวคิดเรื่องประชาสังคมไทย ได้มีผู้ศึกษาไว้หลายท่าน ซึ่ง ชูชัย ศุภวงศ์¹ ได้รวบรวมและเรียบเรียงไว้พอสรุปได้ดังนี้

1) ความหมายและแนวคิดเรื่องประชาสังคม ในสังคมไทย

การให้ความหมายและแนวคิดเรื่องประชาสังคมของนักคิดนักวิชาการในสังคมไทย อาจแตกต่างกันบ้าง แต่โดยสาระหลักแล้ว หมายถึง การที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลบซับซ้อนที่ยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึกทางสังคม (Civic consciousness) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม(ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน(partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic network)

มีปัจจัยหลายประการในสังคมไทย ที่เอื้ออำนวยต่อการหนุนเนื่องแนวคิดนี้ให้พัฒนาต่อไป เช่น การขยายตัวของชนชั้นกลาง การเกิดขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อสาธารณประโยชน์

¹ ดู ชูชัย ศุภวงศ์ “แนวคิด พัฒนาการและข้อพิจารณาเกี่ยวกับประชาสังคมไทย” ใน ประชาสังคม วรรณชนนักคิดในสังคมไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน , 2540) หน้า 163 - 187.

พัฒนาการของกระบวนการประชาธิปไตย ความรู้ประสิทธิภาพและความไม่โปร่งใสของหน่วยงานของรัฐเป็นต้น อย่างไรก็ตามสังคมไทยมีโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงแนวตั้งสูง (Vertical relationship) แต่แนวคิดเรื่องประชาสังคมมีโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงแนวราบ (Horizontal relationship) ดังนั้นประชาสังคมไทย จึงควรที่จะเน้นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างแนวตั้งกับแนวราบด้วยความสมานฉันท์ ก็จะทำให้สังคมไทยมีความเข้มแข็ง สงบสุขร่มเย็น น่ายุ่่นำอาศัย

พัฒนาการของแนวคิดประชาสังคมไทย ได้ก่อตัวในสังคมไทยเมื่อไม่เกิน 1 ทศวรรษที่ผ่านมา การก่อตัวและการเคลื่อนไหวของประชาสังคม (Civic movement) ออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะกลุ่ม หรือมีจิตสำนึกในการร่วมกันแก้ปัญหาสังคม ดังจะเห็นได้จาก กลุ่มคนชมรมหรือองค์กร (Civic group) เช่น สมาสตรี้ สมาภาชาดไทย แพทยสภา กลุ่มธนาคาร สมาคมผู้สื่อข่าว ชมรมแพทย์ชนบท ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้าน ชมรมผู้เลี้ยงโคนม สมัชชาเกษตรกรรรายย่อย ภาคอีสาน ชมรมอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เป็นต้น

กลุ่มคน ชมรม หรือองค์กรอันหลากหลาย เกิดขึ้นเนื่องจากมีปัญหาหรือเหตุการณ์สำคัญ (Civic events) ที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้า ซึ่งต้องอาศัยการรวมพลังของทุกส่วนในสังคมจึงจะแก้ไขปัญหาได้ หรืออาจเกิดขึ้นเนื่องจากต้องการแก้ปัญหา เฉพาะเรื่อง เฉพาะกลุ่ม การก่อตัวและการเคลื่อนไหวของประชาสังคม จึงเกิดขึ้นในลักษณะต่าง ๆ กัน

หากจับประเด็นหลักที่ว่า การก่อตัวของแนวคิดประชาสังคมในระดับโลกนั้นมีสาเหตุมาจากวิกฤตการณ์ของโลก (Global crises) ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาโรคเอดส์ ปัญหาเด็กและสตรี ล้วนแต่ไม่สามารถแก้ไขด้วยชุมชน องค์กร หรืองานของรัฐภายในประเทศใดประเทศหนึ่ง หากแต่ประชาคมโลกต้องช่วยกัน โดยถือว่าโลกเป็นหนึ่งเดียว (Single operating) จึงจะเยียวยาคลี่คลายปัญหาหรือวิกฤตการณ์ อันสลับซับซ้อนได้ เช่นเดียวกันในระดับประเทศที่ต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์หรือปัญหาของสังคมเมืองและชนบทที่มีความสลับซับซ้อนเกินกว่ารัฐจะเข้าไปแก้ปัญหาได้ โดยลำพัง หรือเกินกำลังของผู้คนในชุมชนใดชุมชนหนึ่งเพียงลำพังที่จะคลี่คลายปัญหาได้ เนื่องจากวิกฤตการณ์และปัญหาในสถานการณ์ปัจจุบัน ไม่เพียงแต่เต็มไปด้วยความสลับซับซ้อน หากยังแผ่ซ่าน (penetration) ออกไปอย่างไร้พรมแดนอีกด้วย

หากการก่อตัวของแนวคิดประชาสังคม เกิดจากวิกฤตการณ์ หรือสภาพปัญหาที่สลับซับซ้อนก็อาจจะมองเห็นพัฒนาการของแนวคิดประชาสังคมไทย ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นอย่างช้า ๆ ทั้งนี้เนื่องจาก ประชาสังคมเป็นกระบวนการทางปัญญาที่ต้องอาศัยการสะสมองค์ความรู้จากประสบการณ์จริง จนกระทั่งเห็นผลว่าสามารถแก้ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน แนวคิดประชาสังคมไทยที่ได้ก่อตัวขึ้นเท่าที่มีหลักฐานและสามารถรวบรวมได้ ดังนี้

- (1) ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้เสนอวิธีการทำงานในลักษณะ “เบญจภาคี” โดยเสนอแนวคิดและยุทธศาสตร์สังคมสามานภาพและวิชา เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2536 รวมทั้งแนวคิด “ความเป็นชุมชน” ในหลายปีที่ผ่านมา ตลอดจนการเสนอให้มี “ประชาคมจังหวัด”(พ.ศ. 2538) ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8
- (2) ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้เสนอให้มี “สมัชชาจังหวัด” (พ.ศ. 2538) ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ซึ่งเนื้อหาสาระของสมัชชาจังหวัดมีที่มาจากแนวคิดประชาสังคมนั่นเอง
- (3) อาจารย์ธีรยุทธ บุญมี ได้เสนอแนวคิดสังคมเข้มแข็ง เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2536
- (4) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้เสนอให้มีการกระจายอำนาจให้องค์กรบริหารท้องถิ่น(Local Administration) ควบคู่ไปกับการพัฒนาประชาสังคมท้องถิ่น (Local Civil Society) ในปี พ.ศ. 2538

2) ข้อควรพิจารณาเกี่ยวกับการพัฒนาประชาสังคมไทย

สังคมไทยมีประวัติศาสตร์และพัฒนาการต่างกับสังคมอื่น การก่อตัวและการเคลื่อนไหวของประชาสังคมในเมืองไทย นับตั้งแต่การเกิดจิตสำนึกทางสังคม(Civic consciousness) การพัฒนาไปสู่การเกิดกลุ่มองค์กร(Civic group/organization) ตลอดจนการถักทอเป็นเครือข่าย รวมทั้งการก่อตัวของอุดมการณ์ร่วมของสังคม (Ideology of civil society) และท้ายที่สุด การตกผลึกเป็นเสมือนสถาบันที่คนไทยยอมรับเป็นกฎเกณฑ์แห่งสังคมไทย กระบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ภายใต้บริบทของสังคมไทย ในที่นี้จะขอนำเสนอประเด็นที่ควรพิจารณาที่จะนำไปสู่การพัฒนาประชาสังคมแบบไทย ดังต่อไปนี้

2.1) สังคมไทยมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันหลักที่แสดงความต่อเนื่องของระบอบการปกครอง มีความมั่นคง เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ เป็นสถาบันที่แน่นแฟ้นในสังคม วัฒนธรรมไทย ทุกครั้งที่มีการก่อกวนในสังคมไทย สถาบันพระมหากษัตริย์จะนำมาซึ่งความสันติสุข ความสามัคคี ความสามัคคี และความปรองดองของคนในชาติ ดังนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์จึงเป็นสถาบันทางสังคมที่จะช่วยเสริมสร้างความเป็นชุมชน ความเข้มแข็งทางสังคม การสร้างความเป็นชุมชนหรือสร้างสังคมเข้มแข็งโดยการขยายเครือข่ายในแนวราบอย่างเดียวอาจไม่พอ การประสานและถักทอในแนวดิ่งเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น จะทำให้มีพลังมากที่สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ทางสังคมที่สลับซับซ้อนได้อย่างมีประสิทธิภาพและอย่างยั่งยืน

2.2) พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย เป็นศาสนาที่เอื้อต่อการพัฒนา ระบบประชาธิปไตย เอื้อต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน คำว่า “สงฆ์” แปลว่า ชุมชน คำว่า “ไตรสิกขา”เป็นหลักของการดำเนินชีวิต สิกขา เป็นภาษาบาลี ตรงกับภาษา สันสกฤตว่า “ศึกษา” เพราะฉะนั้น สงฆ์ คือ ชุมชนของผู้เรียนรู้

นอกจากนี้ พุทธศาสนากล่อมเกล้าให้คนไทยมีอหิงสา ไม่นิยมความรุนแรง ไม่ นิยมการเผชิญหน้า และมีการประสานประโยชน์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการสร้างสังคมเข้มแข็งที่ เป็นแนวทางของการใช้ปัญญาโดยสันติวิธี และความสมานฉันท์

ทั้งนี้ ศาสนาและลัทธิอื่นๆ ในสังคมไทย ก็มีหลักการเช่นเดียวกับพุทธศาสนา สามารถประสานกลมกลืนกับพระพุทธศาสนา ซึ่งอาจพบเห็นได้ไม่ยากนักในสังคมอื่น

2.3) สังคมไทยมีความสามารถในการทำให้บุคคลต่างวัฒนธรรมผสมกลมกลืน เข้ากับวัฒนธรรมไทย เข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยอย่างแนบเนียนและแนบกาย โดยปราศจาก ความขัดแย้งรุนแรง ไม่มีปัญหาชนกลุ่มน้อยหรือหากมีก็น้อยมากเมื่อเทียบกับชาติอื่นๆ ด้วย สถานการณ์เช่นนี้ จึงเอื้ออำนวยต่อการสร้างสังคมให้เข้มแข็ง

2.4) แม้ว่าประเทศไทยถูกมองว่าเป็น “รัฐราชการ” ระบบราชการเป็นระบบ รวมศูนย์อำนาจ และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ภายในระบบราชการก็มีการกระจายอำนาจที่มีความรู้ความสามารถอยู่มาก ซึ่งเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ หาก สามารถปรับแนวคิดของข้าราชการเหล่านี้ จะเป็นพลังที่สำคัญในการประสานงานดำเนินงานร่วมกัน กับนักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ นักธุรกิจ ผู้นำชุมชน ในลักษณะเบญจภาคี หรือพหุภาคี

2.5) ประเทศไทยมีองค์กรพัฒนาสังคมที่อยู่นอกภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรวิชาชีพ องค์กรธุรกิจเอกชน ชมรม สมาคม มูลนิธิต่าง ๆ จำนวนมาก ซึ่งในระยะหลังได้มีบทบาททางสังคมสูงขึ้นในการพัฒนาสังคมและประชาธิปไตย การก่อตัวและการเคลื่อนไหวเหล่านี้จะ ช่วยเสริมให้สังคมมีความเข้มแข็งเร็วขึ้น

2.6) สังคมไทยเป็นสังคมเปิด (open society) สื่อมวลชนและประชาชนมีเสรี ภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี อีกทั้งกระแสโลกาภิวัตน์จะมีส่วนเร่งให้สังคมไทยเชื่อมโยง กับสังคมอื่นในประเทศอื่น ๆ ทั่วโลกอย่างไร้พรมแดน จะเพิ่มอัตราเร่งในการสร้างสังคมให้เข้มแข็งเร็ว ขึ้น

แต่อย่างไรก็ตาม สภาพของสังคมไทยในปัจจุบันยังเป็นอุปสรรคต่อการสร้างประชาสังคม หรือการสร้างสังคมให้เข้มแข็ง ปัญหาหรืออุปสรรคนั้น ได้แก่

(1) ระบบพรรคการเมือง ในสถานการณ์ปัจจุบัน แม้ว่ามีพรรคการเมืองบางพรรคได้พยายามพัฒนาไปสู่การเป็นพรรคของมวลชน แต่ในภาพรวมแล้วระบบพรรคการเมืองของไทย ยังไม่มีโครงสร้างที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง พรรคการเมืองจึงอยู่ภายใต้อิทธิพลของคนเพียงไม่กี่คน ลักษณะเช่นนี้ไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาพรรคการเมืองไปสู่ความเป็นสถาบันทางสังคม และไม่เอื้ออำนวยต่อการสร้างสังคมให้เข้มแข็งได้

(2) รัฐไทย เป็นรัฐข้าราชการ ระบบราชการเป็นระบบที่สร้างอาณาจักร(Empire building) อาณาจักรของใครก็ของคนนั้น หวงอำนาจ แย่งทรัพยากร (คน งบประมาณ อำนาจตามกฎหมาย) ไม่ประสานงานกัน เป็นระบบรวมศูนย์ที่กระจุกกระจาย กล่าวคือ รวมศูนย์อยู่ที่กรมต่าง ๆ ในส่วนกลาง แต่กรมต่าง ๆ ไม่ประสานงานกัน ทั้งในส่วนกลางและภูมิภาค

ระบบราชการได้แทรกซึมแผ่ซ่าน(penetration)ไปทุกหย่อมหญ้าทำให้ภาคสังคมและประชาชนอ่อนแอ ไม่สามารถพัฒนาองค์กรบริหารท้องถิ่น(Local Administration) ได้อย่างเต็มศักยภาพ

(3) ระบบการศึกษา นอกจากคนส่วนใหญ่ของประเทศจบเพียงชั้นประถมต้น เพียงอ่านออกเขียนได้แล้ว กระบวนการเรียนการสอนยังเน้นการท่องจำมากกว่าให้รู้จักคิดใช้วิจารณญาณ ทั้งนี้ ยังไม่รวมถึงวัฒนธรรมที่ได้สั่งสอนกันมาจากรบพรทนต์ว่า "ให้ว่านอนสอนง่าย" "เดินตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด" เป็นต้น คนไทยมีลักษณะพึ่งพา เชื่อง่าย ขาดการไตร่ตรอง

(4) ความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยเป็นความสัมพันธ์แบบแนวตั้ง(Vertical relationship) เป็นลักษณะแบบมูลนายกับไพร่ ดังนั้นคนไทยโดยส่วนใหญ่ จึงยังไม่สามารถมองปัญหาเชิงรวมหรือโครงสร้างได้ ซึ่งตรงกันข้ามกับความเป็นพลเมือง (Citizen) ที่อยู่ในประชาสังคม มีความสัมพันธ์เท่าเทียมกันใน แบบแนวราบ (Horizontal relationship)

(5) สื่อมวลชน ด้วยเหตุที่ระบบการเมือง และระบบข้าราชการไม่มีกลไกในการตรวจสอบถ่วงดุลอย่างมีประสิทธิภาพ สื่อมวลชนจึงมีบทบาทที่สำคัญในการแสดงบทบาทนำในการตรวจสอบถ่วงดุล ในขณะที่สื่อในสังคมไทยจำนวนไม่น้อยยังไม่อยู่ในฐานะที่สามารถตรวจสอบถ่วงดุลได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มในการรับใช้อำนาจรัฐ อำนาจทุนมากกว่าสาธารณชน ซึ่งบั่นทอนต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคม

จากที่กล่าวมา แนวคิดเรื่องประชาสังคมสามารถสรุปความได้ว่า ความหมายและแนวคิดประชาสังคม ในบริบท(context) ของสังคมไทยนั้น เน้นการมีบทบาทร่วมกันของภาคีต่าง ๆ ในสังคม ทั้งภาคสังคม (ประชาชน) ภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน โดยดำเนินงานในลักษณะหุ้นส่วนกัน ด้วยความสมานฉันท์และมีการจัดการ ซึ่งย่อมต่างจากพัฒนาการของประชาสังคมทางตะวันตก ที่เน้น

บทบาทของกลุ่มคน องค์การนอกภาครัฐ ทั้งนี้เนื่องจากพัฒนาการและบริบทของแต่ละสังคมแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม คุณูปการของแนวคิดประชาสังคมในทุกสังคมล้วนนำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนหรือสังคมเพื่อแก้ปัญหาหรือวิกฤตการณ์ให้คลี่คลาย ตลอดจนนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ

หากมีการตั้งคำถามว่า เหตุใดแนวคิดประชาสังคมจึงได้ก่อตัวขึ้นเป็นกระบวนทัศน์ในสังคมไทย ในช่วงไม่เกิน 1 ทศวรรษที่ผ่านมา คำตอบต่อคำถามนี้ นอกเหนือจากว่าเป็นเพราะสังคมหรือชุมชนกำลังเผชิญกับวิกฤตการณ์หรือปัญหาที่สลับซับซ้อน ยากต่อการแก้ไขโดยภาคีใดภาคีหนึ่งแล้ว ยังมีปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขอันอุดมที่ทำให้แนวคิดนี้เจริญงอกงามขึ้นในสังคมไทยตามลำดับคือ การขยายตัวของชนชั้นกลางอย่างไม่หยุดยั้ง การเกิดขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อสาธารณประโยชน์ และองค์กรชุมชนท้องถิ่นจำนวนมาก ใน 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ความรู้ประสิทธิภาพและความไม่โปร่งใสของรัฐ ตลอดจนสังคมไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมข้อมูลข่าวสาร เป็นสังคมเปิด ทำให้ผู้คนในสังคมไทยมีเสรีภาพทางความคิดมากขึ้น

การพยายามทำความเข้าใจในเรื่องความหมาย แนวคิด ตลอดจนกระบวนการทำงานในลักษณะประชาสังคม เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งโดยต้องคำนึงถึงประวัติศาสตร์ พัฒนาการและบริบทของสังคมไทย ตลอดจนมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเร่งรีบทำการศึกษาวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ด้านนี้อย่างเป็นระบบ จัดให้มีเวทีนำเสนอ แลกเปลี่ยนความรู้ในแนวราบ เพราะพลานาภาพแห่งความเข้าใจ (power of understanding) เป็นสิ่งสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมไทยให้ก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคง เข้มแข็งและยั่งยืนตลอดไปในอนาคตอันไม่ไกลนัก

3.3 แนวคิดการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดหนึ่งที่จะสร้างให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน การมีส่วนร่วมแสดงให้เห็นถึงความร่วมมือ ร่วมใจ และก่อให้เกิดพลังของชุมชนที่จะดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้

กาญจนา แก้วเทพ¹ ได้เสนอแนวคิดการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชนในประเด็นต่างๆ ดังนี้

¹ ดู กาญจนา แก้วเทพ , การทำงานแนววัฒนธรรมชุมชนโดยยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง. (กรุงเทพฯ : สภาคทอเล็กแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2538) หน้า 9 – 178.

3.3.1 ปรัชญาของการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน

ปรัชญาของการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น มีลักษณะแตกต่างไปจากปรัชญาของการพัฒนากระแสหลักคือการพัฒนาเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะในขณะที่การพัฒนาเศรษฐกิจมุ่งเน้นไปที่การเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ทางด้านวัตถุเป็นเป้าหมายสูงสุด เกณฑ์การวินิจฉัยความสำเร็จของการพัฒนา ก็คือปริมาณวัตถุที่เพิ่มขึ้น (ที่เป็นรูปธรรมที่สุด ก็คือ GNP)

แต่การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น ถือเอาความสุขของมนุษย์เป็นเป้าหมายสูงสุดที่เรียกว่า Human centered development เกณฑ์ที่วินิจฉัยความสำเร็จของการพัฒนาก็คือสภาวะที่มนุษย์สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขอย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

ในการทำงานพัฒนากับประชาชนตามแนวทางวัฒนธรรม จึงต้องสร้างจิตสำนึกทางวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของบุคคลและชุมชน ให้ประชาชนรู้จักตนเอง เคารพตนเอง และผู้ที่เข้าไปทำงานร่วมกับชุมชนต้องเริ่มศึกษาค้นคว้าเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้าน ถึงวัฒนธรรมที่เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นเสมือนหนึ่งพลังสำหรับการพัฒนาคนและสังคม

3.3.2 ความหมายของการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน

การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น มีแนวคิดเกี่ยวข้องในการกำหนดความหมายอยู่ 3 แนวคิด คือ

1) แนวคิดที่ว่ามนุษย์เรานั้นมีลักษณะเป็นองค์รวม มิใช่มนุษย์เศรษฐกิจหรือมนุษย์ผู้บริโภคแต่เพียงอย่างเดียว เมื่อมนุษย์มีลักษณะเป็นองค์รวม การพัฒนามนุษย์ก็ต้องมีลักษณะเป็นองค์รวมเช่นเดียวกัน

2) การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนต้องเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางการพัฒนา และเป็นเป้าหมายของการพัฒนา โดยมีความเชื่อมั่นว่า “มนุษย์ทุกคนล้วนแล้วแต่มีศักยภาพที่จะบรรลุจุดสูงสุดได้” เป็นทัศนะที่เป็นไปในทางเดียวกับนักปรัชญาสายมนุษยนิยม (Humanism) การพัฒนาตามแนววัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นกระบวนการสร้างเงื่อนไขที่เหมาะสมเพื่อศักยภาพของมนุษย์แต่ละคนรวมทั้งศักยภาพของชุมชนและสังคมได้บรรลุเป้าหมายสูงสุด

3) แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมของสังคมนั้นจะมีระดับต่าง ๆ คือระดับนอกที่อาจเปรียบได้กับเปลือกนั้น เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวยุ่ตลอดเวลา เช่น รสนิยมในการกินอาหาร แฟชั่นการแต่งกาย ระดับที่สองอาจเปรียบได้กับส่วนที่เป็นกระดูก ส่วนนี้เริ่มมีความลงตัวพอสมควร แม้จะเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่น วิธีการใช้ชีวิต การปฏิบัติตามธรรมเนียมต่าง ๆ และระดับสุด

ท้าย ที่เป็นเสมือนแก่นนั้น นับว่าเป็นส่วนที่คงตัวมากที่สุด ยากต่อการเปลี่ยนแปลง ส่วนนี้ ได้แก่ ระบบคุณค่า ระบบวิธีคิด เป็นต้น สิ่งที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน คือ ต้องรักษาแก่นเดิมของวัฒนธรรมชุมชนไว้ไม่ให้เปลี่ยนแปลง หรือสูญหายไปตามกระแสสังคมโลก

3.3.3 หลักการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน มีหลักดังนี้

1) การถือเอาชาวบ้านเป็นตัวตั้งของการพัฒนา หลักการพัฒนานี้ถือเป็นการปรับกระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนาชุมชนโดยเชื่อว่าประสบการณ์ชีวิตที่ชาวบ้านได้ผ่านการต่อสู้ เพื่อความอยู่รอดมาในคนแต่ละรุ่น และได้สืบทอดบทเรียนนั้น เป็นมรดกชีวิตที่อยู่ในรูปของวัฒนธรรม คือ ภูมิปัญญา ภูมิธรรม ความสามารถและศักยภาพของประชาชน ดังนั้น การทำงานจึงต้องเริ่มจากชาวบ้าน และสิ่งที่ชาวบ้านมีอยู่ ที่เรียกว่า การทำงานแบบ bottom - up

2) การใช้แนวทัศนะแบบ *positive approach* คือการทำงานพัฒนา โดยเริ่มต้นจากสิ่งที่ชาวบ้านมีอยู่ก่อน คือ ทำในสิ่งที่ชาวบ้านเขามีอยู่เป็นหลัก พัฒนาให้ดีขึ้น หรือพัฒนา เชื่อมโยงสู่สิ่งอื่นที่ชาวบ้านมี ในลักษณะที่เป็นองค์รวม (Holistic) ของมนุษย์และชุมชน

3) การทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน ต้องยึดหลักการประสานงานกัน ระหว่างสิ่งที่นักพัฒนามี และสิ่งที่ชาวบ้านมี และต้องหลีกเลี่ยงหลักการ “เข้าแทนที่”(Substitution) ไม่ว่าจะมาจากฝ่ายใดก็ตาม ทั้งนี้โดยคำนึงความแตกต่างระหว่างนักพัฒนาและชาวบ้าน ซึ่งเท่าที่ควรก็คือพยายามศึกษาข้อเด่น และข้อด้อยของทั้งสองฝ่าย และทำงานร่วมกันเพื่อจัดข้อด้อยและประสานข้อดี

3.3.4 รูปแบบการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน

ในปัจจุบันนี้วงการพัฒนาในประเทศไทยได้เริ่มแนวทางการทำงานพัฒนาแบบวัฒนธรรมชุมชนใน 3 รูปแบบคือ

1) แนวการเก็บสงวนรักษา วัฒนธรรมเดิมเอาไว้ไม่ให้สูญหาย

เนื่องจากสภาพความเป็นจริงที่วัฒนธรรมดั้งเดิมทั้งด้านวัตถุธรรมและด้านประเพณีพิธีกรรมหลายอย่างกำลังถูกร่อนสลายไป ดังนั้นจึงต้องมีการอนุรักษ์เก็บรักษาไว้ เช่น การบูรณะซ่อมแซมภาพฝาผนังภายในวัด การประมวลรวบรวบคำญาของภาคอีสาน เป็นต้น ส่วนการเก็บรักษาวัฒนธรรมในส่วนที่เป็นธรรมเนียมประเพณีนั้น รูปแบบหนึ่งได้แก่ การรื้อฟื้นขึ้นมาทำใหม่ เช่น หากเราต้องการจะสร้างเสริมคุณค่าที่เมตตากรุณาแก่สิ่งมีชีวิตรอบ ๆ ตัวเรา ต้องการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งรอบข้างให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติเกื้อกูลกัน เราก็อาจจะรื้อฟื้น การ

ทำพิธีเรียกขวัญข้าว ขวัญควาย หรือหากต้องการปลูกฝังคุณค่าแห่งการพึ่งตนเอง ความภาคภูมิใจ ความรู้ที่บรรพบุรุษได้สั่งสมไว้เราก็อาจจะรื้อฟื้น ความรู้ในการใช้สมุนไพรขึ้นมา เป็นต้น

2) แนวการใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นเครื่องมือสำหรับพัฒนา

รูปแบบที่ 2 นี้ เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่พบได้แพร่หลายในปัจจุบัน โดยเฉพาะแวดวงนักพัฒนาเอกชน เช่น ที่รู้จักกันดี คือ การทอดผ้าป่าข้าว เพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับการระดมทุน หรือหากผู้ที่มาร่วมทำบุญทอดผ้าป่า เป็นคนในเมืองที่พอมีพอกิน งานทอดผ้าป่าก็สามารถจะเป็นหนทางในการสร้างสำนึกในการร่วมรับผิดชอบชะตากรรมพี่น้องชาวชนบท หรืออาจจะขยายไปถึง การสร้างความร่วมมือระหว่างกลุ่มสนับสนุนกับกลุ่มพื้นฐานในงานพัฒนา และหากว่าผู้ที่มาร่วมบุญร่วมกุศลในการทอดผ้าป่าข้าวเป็นกลุ่มคนจนที่มีกิจกรรมธนาคารข้าวของตนเอง และตอนทำธนาคารข้าวนั้นตัวเองเป็น “ผู้ได้รับการช่วยเหลือ” จากผู้อื่น ในโอกาสที่ได้แบ่งปันข้าวส่วนเกินจากธนาคารข้าวของตนมาให้ผู้ที่ยากจนด้วยกันนั้น ก็จะทำให้คนจนเหล่านั้นได้มองเห็นตนเองในฐานะ “ผู้ที่สามารถให้ความช่วยเหลือแก่ผู้อื่นได้” ซึ่งตามหลักการพัฒนาคนแล้ว การที่คนยากจนสามารถมีโอกาสมองเห็นตัวเองทั้งในฐานะ “ผู้ให้ ผู้รับ” นี้ มีความสำคัญต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความภาคภูมิใจในตัวเอง และการตระหนักถึงศักยภาพของตัวเองเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ การรู้จักแบ่งปันผู้อื่นเมื่อมีโอกาส และตามความสามารถของตนยังเป็นเสมือนวัดขึ้นฉัตรภูมิคุ้มกันคนยากจนให้หันมองดูข้างล่าง หรือเหลียวแลไปดูรอบ ๆ ข้างเพื่อจะมองเห็นคนจนด้วยกันหรือคนที่ยากจนกว่า

จากตัวอย่างเรื่องการทอดผ้าป่าข้าว เราสามารถมองเห็นความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ของนักพัฒนาและชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม การนำเอาวัฒนธรรมชุมชน มาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนานี้ก็มีข้อว่าทุกอย่างในวัฒนธรรมชุมชนจะนำเอาใช้ได้เลยทันที โดยส่วนใหญ่แล้ว จะต้องมีการปรับแต่งอยู่ไม่น้อย แต่ทั้งนี้ ความเป็นแก่นของวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นระบบคุณค่า ระบบคิด) ต้องไม่สูญเสียไป

3) แนวทางพัฒนาที่มีมิติทางวัฒนธรรมสอดแทรกเป็นตัวกำหนดในเนื้องานทุกอย่าง

ในรูปแบบที่ 3 นี้ หมายความว่า เราไม่เพียงแต่จะอนุรักษ์ สงวนรักษาวัฒนธรรมชุมชน หรือจะใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเท่านั้น หากแต่มีวัฒนธรรมชุมชนนั่นเองจะเป็นทิศทางของงานพัฒนา กล่าวคือ ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชน จะเป็นทั้งเป้าหมาย (ends) และเป็นทั้งวิถีทาง(means)ของงานพัฒนา ในส่วนที่เป็นเป้าหมายนั้นหมายความว่า การกำหนดปรัชญาของการพัฒนาว่า “เราจะทำงานพัฒนาไปเพื่ออะไร” คำตอบที่ได้ต้องมาจากวิถีชีวิต วิถีชีวิต มาตรฐานของวัฒนธรรมชุมชนเอง ในส่วนที่เป็นวิถีทางของการพัฒนานั้น หมายความว่า ขณะที่เราทำงานพัฒนานั้น ถือเป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพของชุมชนไปพร้อม ๆ กันด้วย

การทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน ที่มุ่งใช้วัฒนธรรมชุมชนของตนเป็นเครื่องมือให้ประชาชนมารวมกลุ่มเพื่อมองปัญหาร่วมกัน วางแนวทางในการดำเนินงานร่วมกัน ผสมผสานอย่างกลมกลืนกับวัฒนธรรมเดิม ภูมิปัญญาเดิม จนเกิดเป็นพลังชุมชนที่จะดำเนินการพัฒนาแก้ไขปัญหาวิถีชีวิตของตนเองได้

4. ความสำคัญของการสร้างพลังชุมชน

จากแนวคิดการสร้างพลังชุมชนตามทฤษฎีต่างๆ ดังที่กล่าวมา สามารถสรุปได้ว่า มนุษย์มีศักยภาพอยู่แล้วในตัวเอง และหากมนุษย์แต่ละคนนำพลังความสามารถเหล่านั้นมารวมกัน บนพื้นฐานของความคิดและจิตสำนึกที่ถูกต้องด้วยเหตุผล เพื่อร่วมกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็เท่ากับเป็นการนำเอาพลังที่แต่ละคนมีอยู่มารวมกัน ก่อให้เกิดพลังที่เพิ่มมากขึ้น แข็งแรงขึ้น เช่น พลังความรู้ความสามารถซึ่งแต่ละคนมีอยู่แล้วระดับหนึ่ง เมื่อทุกคนมารวมกลุ่มกัน ก็จะมีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้น ทั้งนี้เพราะเมื่อแต่ละคนนำความคิดเห็นของตนมาพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ย่อมก่อให้เกิดแนวความคิดใหม่ๆ ขึ้นมาได้ แต่ถ้าหากมนุษย์ไม่สามารถนำเอาศักยภาพที่ตนมีอยู่มารวมกัน รวมกันไม่ได้ หรือเกิดความขัดแย้งกันในการคิด ความคิดไม่ลงรอยกัน ไม่เพียงแต่พลังรวมจะไม่เกิดขึ้นแล้ว ความคิดเห็นที่แตกต่างจะกลั้บกลายเป็นอาวุธทำลายกันและกัน และอาจทำให้พลังความคิด ความสามารถของแต่ละคนด้อยลงไปด้วย

การสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment) เป็นการระดมศักยภาพที่มีอยู่ในตัวบุคคลแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มในชุมชนทั้งในด้านความรู้ ความสามารถ ความคิดเห็นให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน แสดงออกทางพฤติกรรมร่วมกันในลักษณะต่างๆ เช่น การร่วมกันแสดงความคิดเห็นร่วมคิดแก้ปัญหา หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาและตัดสินใจดำเนินการตามวิถีทางประชาธิปไตย เพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน รวมทั้งการทำให้ชุมชนมีพลังต่อรองเพื่อให้ได้รับผลจากการพัฒนาด้วย

พลังชุมชนจึงเป็นสิ่งที่มียู่ในชุมชนอยู่แล้ว ชุมชนไม่ได้ว่างเปล่าเหมือนอย่างทีนักวิชาการ นักพัฒนาบางกลุ่มคิด หากแต่ชุมชนบรรจุไว้ซึ่งพลังความคิดพลังภูมิปัญญา เพียงแต่เราได้เปิดโอกาสและสร้างเงื่อนไขที่เหมาะสม และเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนที่จะสามารถแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยรูปแบบ วิถีคิด และวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ชุมชนเองก็จะแสดงศักยภาพของตนซึ่งมีอยู่แล้วออกมา เพื่อสร้างสรรค์กิจกรรมไปตามวิถีทางที่ชุมชนต้องการ และหากสามารถสร้างพลังชุมชนจนชุมชนมีความเข้มแข็ง ชุมชนย่อมสามารถมีพลังต่อรอง กับแนวคิดใหม่ที่ผ่านเข้ามาสู่ชุมชน ทั้งผู้ที่ทำงานในชุมชน (นักพัฒนา นักวิชาการ นักวิจัย) นำเข้ามาหรือผ่านเข้ามาทางสื่อต่างๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ ซึ่งล้นหลามแพร่

กระจายสู่ชุมชนอย่างรวดเร็ว ชุมชนย่อมสามารถปรับตัวเองเตรียมตัวเองเพื่อตัดสินใจในการเลือกรับปรับใช้สิ่งใหม่ต่างๆ เหล่านั้น ได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนเอง ขณะเดียวกันชุมชนยังรักษาคุณค่าวัฒนธรรมวิถีชีวิตที่ดีงามอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเองไว้ได้ มิให้สูญสลายไปตามกระแสของโลกซึ่งเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในขณะนี้

5. สรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมด สรุปได้ว่า พลังชุมชนคือพลังทางความคิดและพลังทางกายของชุมชนที่จะกระทำสิ่งนั้นๆ ให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย รวมทั้งมีพลังความสามารถในการเผชิญกับปัญหา แก้ไขปัญหาและกำหนดทิศทางการพัฒนาได้ด้วยชุมชนเอง

การสร้างพลังชุมชนให้เกิดขึ้นได้จริงนั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ที่เริ่มต้นจากการมองเห็นคุณค่าในตัวมนุษย์ ศรัทธาความดีงามอันเป็นธรรมชาติที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ พลังแห่งความคิด พลังแห่งความสามารถและศักยภาพในด้านต่าง ๆ นั้น มีอยู่แล้วในตัวมนุษย์แต่ละคนจะมากหรือน้อยหรือเชี่ยวชาญในด้านใด ขึ้นอยู่กับการได้รับประสบการณ์การเรียนรู้ของแต่ละคน เมื่อบุคคลแต่ละคนอยู่รวมกันเป็นชุมชน ชุมชนจึงแฝงไปด้วยพลังความคิด ความสามารถที่แตกต่างหลากหลาย และหากสามารถนำพลังต่างๆ ที่แต่ละคนมีมาอยู่รวมกันคือนำความรู้ ความสามารถ ความคิดเห็นที่แต่ละคนมีมาผสมผสาน ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันและแสดงออกทางพฤติกรรมร่วมกัน จะเกิดเป็นพลังชุมชนซึ่งถือเป็นพลังอันยิ่งใหญ่ หากนำมาใช้ก็เป็นไปได้ทั้งการสร้างสรรค์และทำลาย เมื่อชุมชนมีความเข้มแข็งพอ ชุมชนย่อมมีพลังต่อรองในการเลือกสรรข้อมูลที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นความคิด ความเชื่อ หรือวัฒนธรรมใหม่ที่แพร่กระจายเข้าสู่ชุมชนทางสื่อต่างๆ ชุมชนสามารถเลือกรับ ปรับใช้ได้อย่างสอดคล้องเหมาะสมกับชุมชนโดยชุมชนยังสามารถดำรงความเป็นเอกลักษณ์ของตนไว้ได้

ลักษณะของชุมชนที่มีพลังนั้น สังเกตได้จากการที่เมื่อชุมชนประสบกับปัญหาหรือมีความต้องการพัฒนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ชุมชนจะแสดงออกทางพฤติกรรมร่วมกันดังนี้

1. ชุมชนมีการปรึกษาหารือ ประชุมร่วมกัน เพื่อร่วมกันคิดแก้ปัญหาหรือกำหนดความต้องการ ทิศทาง และเป้าหมายการพัฒนาของตนเองได้
2. เมื่อชุมชนร่วมกันคิดแล้ว ชุมชนได้แสดงออกถึงความร่วมมือ ร่วมใจในการปฏิบัติการกิจที่ได้ร่วมกันคิดนั้นให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย

3. แม้ชุมชนจะอยู่ในสถานการณ์ปกติไม่มีปัญหาใดๆ ชุมชนได้แสดงออกถึงการอยู่ร่วมกันด้วยความรัก สามัคคี มีระเบียบวินัย ไม่มีความขัดแย้งภายในชุมชน
4. ชุมชนมีความรู้เท่าทันต่อสถานการณ์ทางสังคม ทั้งภายในสังคมของตนและสังคมภายนอก รวมทั้งมีความสามารถในการเลือก รับ ปรับใช้ สิ่งใหม่ๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชนได้อย่างสอดคล้อง เหมาะสม โดยที่ชุมชนยังสามารถรักษาเอกลักษณ์อันดีงามของตนไว้ได้ เช่น ภูมิปัญญา ประเพณีวัฒนธรรมที่ดีงาม เป็นต้น